
Marko Terseglav
**Srbske in hrvaške ali srbskohrvaške ljudske pesmi
Bele krajine?**

Avtor v svojem delu prikaže jezikovno podobo hrvaških in srbskih ljudskih pesmi, ki jih je do danes ohranila srbska manjšina, deloma tudi Slovenci v Beli krajini. Za te pesmi avtor trdi, da ne pripadajo povsem niti hrvaškemu niti srbskemu idiomu, ampak da bi bilo o njihovem jeziku bolje govoriti kot o srbskohrvaškem, kar skuša članek dokazati s številnimi pesemskimi primeri, v katerih se mešata hrvaščina in srbsčina različnih narečnih področij.

The author analyzes the language of Croatian and Serbian folk songs which have been preserved by the Serbian minority, and also by some Slovenes, in Bela krajina. He maintains that these songs do not contain characteristics of purely Croatian or Serbian languages, but that the language of these songs would be best termed Serbo-Croatian. This hypothesis is based on numerous song examples in which the Croatian and the Serbian languages from different dialectal areas are mixed.

Uvodne opombe in zamejitve: V nekdanji Jugoslaviji smo Slovenci govorili o jeziku Hrvatov in Srbov kot o srbohrvaščini. Podobno je še danes, ko so se kulturno-jezikovne in geopolitične razmere na Balkanu popolnoma spremenile in ko oba jezika poudarjata svoji samostojnosti in razlike, kar utemeljujeta tudi v svojih pravopisih. Razmerje med hrvaščino in srbsčinō v bivši Jugoslaviji nikoli ni bilo zgolj jezikovno, ampak v večji meri politično vprašanje. Ob nastanku novih držav na področju nekdanje Jugoslavije se zato postavlja vprašanje, ali sploh še lahko govorimo o srbohrvaščini. Tudi če odmislimo vse politične zaplete. Vprašanje še bolj aktualizira nastanek -novega- – bosanskega jezika. Ne glede na vse obstaja vprašanje, če je sploh upravičeno govoriti o srbskohrvaškem jeziku. Na prvem mestu je to jezikovno vprašanje. In tudi jezikoslovci so bili prvi, ki so se nanj odzvali. Problema se lotevam zato, ker delno zadeva tudi folkloristiko, še posebej, ko gre za belokranjsko ljudsko pesništvo hrvaškega in srbskega porekla. Ob njem se je tudi sprožilo vprašanje srbohrvaščine. Povod je bila študija *Uskoška pesemska dediščina Bele krajine* (1996), v kateri dosledno uporabljam termin

srbskohrvaške pesmi, ki naj bi bil v današnjem času nevzdržen tako iz jezikovnih kot političnih razlogov. Tega sem se zavedal že pri pisanju študije, a sem se kljub temu odločil za sporni termin. Zakaj pri pojmu srbohrvaščina vztrajam, bom poskušal razjasniti v pričujoči študiji. Z njo želim dokazati, da je termin nesporen, ko govorimo o hrvaškem in srbskem ljudskem pesništvu Bele krajine. Izkazalo se je namreč, kar je v folkloristiki že dolgo znano, da ima ustno slovstvo nekatera svoja pravila, svoj jezikovni razvoj in svoje zahteve pa tudi neko notranjo jezikovno logiko, ki velikokrat odstopa od normativov knjižnega jezika. Poleg tega ljudska pesem na svojem »potovanju« iz kraja v kraj, iz dežele v deželo prevzema krajevne jezikovne značilnosti in narečne posebnosti in jih stalno prilagaja jezikovnemu obzorju in vzorcu svoje okolice.

Pregled belokranjskih ljudskih pesmi hrvaškega in srbskega izvora pokaže, da ohranjajo svoj srbskohrvaški idiom, v katerega vdirajo slovenski vplivi. Zato bi bilo skoraj bolj upravičeno govoriti o hrvaško-srbsko-slovenskih pesmih. Vendar se v svojem prispevku ne dotikam podrobneje slovenskih prvin oz. slovenizacije pesmi, ampak nanjo opozorim le kot na primer jezikovnega mešanja. Omejujem se zgolj na hrvaške in srbske prvine v belokranjskih pesmih, s katerimi želim dokazati tezo o srbskohrvaškem jeziku teh pesmi.

Folkloristično raziskovanje jezika ustnega slovstva se ne spušča le v slovnico in v jezikovne zakone, ampak bolj v »filozofijo« jezika, ki ustvarja samosvojo stilistiko posameznega naroda. Gre še za družbeno in kulturno okolje, ki vplivata na narečni in splošni jezikovni razvoj skupine, etnosa ali naroda. Vsak čas ima svojo okoljsko danost, ki vpliva na jezik. V tem primeru gre za Belo krajino in njeno ustno slovstvo, ki ga poleg slovenskega, zaznamujejo še hrvaški in srbski vplivi različnih narečnih okolij iz različnih časovnih obdobj. Seveda se hrvaško in srbsko ljudsko pesništvo v Beli krajini ne bi ohranila tako dolgo in v taki obliki, če tega ne bi dovoljevala in celo vzpodbujala belokranjska zgodovinska in kulturna situacija. Ta je bila že velikokrat in podrobno predstavljena in je ne gre ponavljati. Ne moremo pa mimo nekaterih osnovnih dejstev:

1. V zgodnjem srednjem veku (do 9. stoletja) so v Beli krajini večinoma živeli hrvaški prebivalci.
2. Od 9. stoletja naprej je potekala močna slovenska kolonizacija, ki je do 13. stoletja prekrila hrvaško kulturo in tudi jezik.
3. Od 15. stoletja naprej, posebej močno v 16. stoletju, se zaradi nemirnega Balkana (Turki) pojavijo množice hrvaških in potem še srbskih beguncev ob naši meji, v karlovškem Pokolpju. Oblasti pa so del beguncev naselile tudi v Belo krajino, ki jo je zapustilo precej slovenskih prebivalcev. Hrvaški begunci so se do 18. stoletja že asimilirali v slovensko okolje, so pa v njem ostale kulturne in jezikovne sledi. Del Bele krajine (Marindol, Paunoviče Žuniče in Bojanice) pa so naselili srbski oz. pravoslavni begunci. Zaradi nekaterih specifičnih značilnosti (vojaška služba v Vojni krajini) družbenih (za razliko od hrvaških beguncev so bili pravoslavci večinoma živinorejci) in verskih dejstev (pravoslavci) so se ti begunci težko vključevali v slovensko skupnost, zato so se povezovali s pravoslavnimi begunci na Hrvaškem. Razen Bojančanov so drugi pravoslavni prebegi v Sloveniji ostali vse do srede 20. stoletja razmeroma zaprta skupnost, ki ji je uspelo vsaj do določene stopnje ohraniti svoj jezik. Ta je v svojem razvoju sprejemal hrvaške in slovenske vplive, ohranjal pa je še nekatere specifičnosti jezika prednikov. Dokaj dobro je ta srbska skupnost ohranila svojo duhovno kulturo, ki se je oplajala s kulturo hrvaških Srbov, s katerimi so jo družile tudi sorodstvene (zakoni) vezi.

4. Poleg tega se je v vseh časih celotna belokranjska ljudska kultura prepletala s heterogeno kulturo bližnje Hrvaške, zlasti karlovškega Pokolpja in tudi širše vse do hrvaškega Primorja, pri čemer je sprejemala skupaj s slovstvom različna hrvaška narečja pa tudi nenormirano, iz različnih narečij utemeljeno srbščino, tako belokranjskih kot hrvaških in bosanskih Srbov. V karlovškem Pokolpju je skoraj do 19. stoletja živela stara čakavščina, ki pa se je že v 16. stoletju začela mešati z novo. To so prinesli begunci. Na tem področju pa v 19. stoletju prevlada takrat modna kajkavščina. In vse to se je zrcalilo tudi v hrvaških ljudskih pesmih, ki so jih sprejeli tudi belokranjski Slovenci. Deloma je na hrvaško kulturo in jezik karlovškega Pokolpja, s tem pa posredno tudi na Belo krajino, vplivalo tudi srbsko prebivalstvo s štokavsko osnovo različnih izgovornih možnosti (ekavsko, jekavsko, ijekavsko).
5. Iz tega hrvaškega in srbskega ustno-slovstvenega fundusa sosednjih pokrajin se je napajalo tudi belokranjsko ustno izročilo, še posebej srbsko, ki je sprejemalo pesmi in z njimi tudi jezikovne prvine še iz Banije, Korduna in iz Like. Ob tem pa so belokranjski Srbi ohranili, vsaj v pesmih, še nekatere arhaizme vzhodnohercegovskih srbskih govorov. Vendar je treba poudariti, da so bili ti arhaizmi redkost že v 19. stoletju, ko se je začelo sistematično zapisovanje ljudskih pesmi. Danes so še redkejši, zato ne držijo pretirani in netočni podatki o teh arhaizmih, ki jih je navajal bosanski etnolog Milenko Filipović.¹ Poleg tega so belokranjski Srbi tako kot Slovenci sprejemali pesmi še iz različnih hrvaških narečnih področij – kajkavskega, čakavskega in štokavskega, z različnimi izgovornimi variantami.
6. Važen element, ki je vplival na jezikovno podobo privzetih hrvaških in srbskih pesmi v Beli krajini, je vpliv bosanskega pesemskega in jezikovnega gradiva, ki ga ohranjajo zlasti belokranjski Srbi.
7. Seveda je bila pot tudi obratna: v sprejete hrvaške ljudske pesmi so Srbi iz Like, Korduna, Banije in tudi iz Bele krajine vnašali srbske leksikalne, morfološke in glasoslovne prvine.
8. Jezik pesmi belokranjskih Srbov kaže v 20. stoletju dokaj enotno podobo, ki se približuje srbski normi, a je to le videz in ni homogen, saj je srbska skupnost sprejemala v svoj repertoar tudi hrvaške pesmi s hrvaškimi posebnostmi.
9. Prvotni srbski prebega v Beli krajini so bili štokavci jekavskega in ijekavskega izgovora, a danes večina prevladuje pri potomcih ekavščina. Zanje so bili odločilni slovensko jezikovno okolje, potem vplivi sosednje hrvaške kajkavščine, nazadnje pa tudi predvojna srbska šola s srbskim knjižnim jezikom, ki so jo obiskovali belokranjski Srbi.
10. Med begunci v Beli krajini, zlasti v Kostelu, so bili tudi Hrvati iz cetinske krajine v Dalmaciji, ki so prinesli s seboj čakavski govor z ikavsko osnovo, naselili pa so se med Slovence in Bezjake oz. Hrvate kajkavce z ekavsko osnovo.
11. Ni pa nujno, kakor kažejo tudi belokranjske pesmi, da se s čakavskim govorom veže ikavska izgovorjava, ampak je precej pogosta tudi ekavščina. Kombinacija čakavščine z ekavskim izgovorom ima vsaj tri možne izvore. Prvi in najmočnejši je bil vpliv slovensčine na hrvaške čakavske pesmi, ki so se udomačile v Beli krajini, zlasti v slovenskih krajih. Nemalo pa je tudi primerov, ki zaradi dolgotrajne prepletenosti kultur niso natančno dokazljivi, da je čakavska pesem z

¹ Milenko Filipović, *Srbska naselja u Beloj krajini*. Radovi ANU BIH, 35. Sarajevo 1970, str. 168–178.

ekavskim izgovorom že taka prišla v Belo krajino. To zlasti velja za pesmi iz Gorskega kotarja na Hrvaškem, kjer je ekavska čakavščina del žive govorce. Pesmi s tega področja poznajo tudi belokranjski Srbi, ki so tu in tam ohranili elemente čakavskega govora, a so ga, kakor Slovenci, prilagajali svoji ekavščini. Če pa je srbska pesem starejša, lahko poleg ekavskih oblik najdemo še jekavske ali ijekavske, včasih tudi ikavske.

Vatroslav Jagić je ob oceni belokranjskih ljudskih pesmi nekoč zapisal,² da le-te kažejo prehod od hrvaško-srbskega idioma k slovenskemu. Ta prehod se mu je sicer zdel začasen, saj je predvideval, da bo v prihodnosti prevladal slovenski idiom. Danes, ob koncu 20. stoletja ugotavljamo, da se je jezik prevzetih hrvaških in srbskih pesmi v Beli krajini glede na gradivo iz 19. stoletja zares zelo spremenil. Nekatere pesmi so popolnoma slovenizirane, nekatere manj in še vedno kažejo nek prehodni idiom, v nekaterih pesmih, zlasti v tistih, ki jih ohranjajo belokranjski Srbi, pa prevladujejo srbske in hrvaške jezikovne prvine z nekaterimi slovenizmi. Glede na demografsko strukturo in glede na integracijo mladih pravoslavcev v slovensko okolje lahko rečemo, da v živem pogovornem jeziku že prevladuje slovenski idiom. Tega pa ne moremo v celoti trditi za belokranjske hrvaške in srbske pesmi, ki čistega slovenskega idioma najbrž nikoli ne bodo dosegle, ampak bodo najbrž prej izumrle.

Današnja podoba teh pesmi kaže hrvaško-srbsko podobo, pri čemer je jezik nedosleden, kar se tiče srbske ali hrvaške norme. To zlasti velja za srbsko manjšino. Ta je v svoje pesemsko in jezikovno izročilo sprejela tudi hrvaški idiom različnih dialektoloških okolij. Variante hrvaškega ali srbskega jezika nastopajo enakovredno in jih pevci uporabljajo bolj po nekem notranjem občutku kot po slovničnih pravilih, kar bodo pokazali tudi pesemski primeri. Osebni jezikovni občutek hrvaških in srbskih pevcev v Bosni je lepo prikazal Matija Murko v delu *Tragom srpsko-hrvatske epike*.³ Murko navaja pevčevo slovnično nedoslednost, saj je bosanski pevec v eni in isti pesmi uporabil kar tri oblike besede *devojka*: *divojka-djevojka-dževojka*. Za Murka je to »potpuna jezična anarhija«⁴ in pevčeva samovolja, zato je Murko od pevca želel pojasnilo, katera oblika je pravilna. Na Murkovo presenečenje mu je pevec odgovoril: »Može se reći, kako hoćeš.«⁵ Podobno so mu odgovarjali tudi drugi pevci: »Kako jezik donese.«⁶

To dokazuje, da ne gre le za pevčevo samovoljo, kot je domneval Murko, ampak da pevci izbirajo jezikovne variante iz svojega ožjega in širšega okolja, posebej še v jezikovno in etnično mešanih pokrajinah. Bosanskemu pevcu iz takega mešanega okolja je vsaka izgovorna varianta blizu, mu je domača, zato tudi pravilna. Podobno se pevec obnaša do privzetih pesmi iz drugačnega jezikovnega okolja. Zato pesem brez večjih predsodkov lahko zapoje v »originalu«⁷ ali pa jo bolj ali manj dosledno prilagodi svoji jezikovni logiki in seveda tudi znanju. Takšne »nedoslednosti«⁸ so značilnost ljudskega pesništva v celoti kakor tudi pesništva belokranjskih Srbov. Pri njih lahko v eni sami pesmi zasledimo ekavsko, ijekavsko kakor tudi ikavsko varianto ali pa celo mešanje dialektov, npr. čakavskega in kajkavskega:

² Archiv für slawische Philologie. Berlin 1907, str. 475.

³ Tragom ... Putovanja u godinama 1930–1932. Djela JAZU, 14, Zagreb 1951, str. 413.

⁴ Prav tam.

⁵ Prav tam.

⁶ Prav tam.

Ona je opitala lipo:
 Kaj bi rada iznad Senja vila?
 Bi li rada hleba bijeloga
 al bi rada vinca rumenoga?

Primer še bolj pade v oči, če vemo, da je bila pesem zapisana med belokranjskimi Srbi, torej med ekavskimi štokavci. Po vsej verjetnosti je pesem prišla v Belo krajino iz hrvaškega Primorja, s čakavskega jezikovnega področja. Domnevamo še, da ne direktno, ampak s posredovanjem kajkavskega karlovškega Pokolpja. Še bolj verjetno pa je, da je vprašalnica *kaj* že rezultat slovenskega vpliva. Važnejše je dejstvo, da je belokranjski Srb v samo štirih verzih daljše pesmi uporabil čakavizem – lipo, slovenizem oz. kajkavizem – kaj, v enem samem verzu pa kar dve izgovorni možnosti – ekavsko (hleb) in ijekavsko (bijeloga). Kar je bila še Murku nedopustna napaka, se današnji folkloristiki razkriva kot zakonitost in logika določenega jezikovnega okolja. Jezikovne čistosti v Murkovem pogledu ni in ni prisotna niti v belokranjskih srbskohrvaških pesmih. Poudariti je treba, da jezik belokranjskih Srbov načeloma teži k srbski normi, ki pa je vedno kršena in je nedosledna.

Po Filipovičevem mnenju⁷ so predniki današnjih belokranjskih Srbov govorili štokavsko z ijekavskim izgovorom, v leksiki pa so še dolgo ohranili vzhodnohercegovske arhaizme. Toda dodati velja, da je bila pot beguncev iz vzhodne Hercegovine do Bele krajine dolga, predvsem postopna, z mnogimi vmesnimi postajami in naselitvami v Bosni in potem na Hrvaškem, kar je spet vplivalo na podobo jezika beguncev, ki so se v 16. stoletju naselili v Beli krajini. Zadnja postaja beguncev pred naselitvijo na slovenskih tleh je bilo sosednje hrvaško čakavsko področje. Pri današnjih Srbih v Beli krajini je poleg te tradicije treba upoštevati njihove neprekinjene stike z rojaki na Hrvaškem, ki so dokaj izolirani belokranjski skupnosti posredovali svoje jezikovne in širše kulturne dobrine z ljudskimi pesmimi vred. Vse do 2. svetovne vojne je večina belokranjskih srbskih naselij (razen Bojancev) sodila pod Hrvaško, ki je od konca 19. stoletja vplivala jezikovno in kulturno na te kraje s širjenjem hrvaškega šolstva in s tem povezanim širjenjem hrvaške knjižnojezikovne norme. Vse do 60-tih let 20. stoletja je tako srbska manjšina v Beli krajini in deloma tudi na Hrvaškem imela tudi svojo, srbsko šolo s srbskim knjižnim jezikom, torej štokavščino ekavskega izgovora. V zadnjih letih se je Srbom bolj približala še srbska pravoslavna cerkev, ki je za spremljanje bogoslužja v srbski redakciji starocerkvene slovanščine vpeljala molitvenike v srbskem knjižnem jeziku, kar je spet dodatno uveljavilo srbski jezik tudi med belokranjskimi Srbi. Čeprav ti živijo v slovenskem okolju, so vsaj do druge vojne in še nekaj let kasneje ohranjali tesne stike s hrvaškimi Srbi. Belokranjska srbska skupnost se je tudi s porokami povezovala z rojaki na Hrvaškem. Mešane poroke, npr. s Slovencem ali Slovenko, so postale dejstvo šele po drugi svetovni vojni, a še takrat so si mnogi prebivalci Marindola iskali svojega zakonskega sopotnika med hrvaškimi Srbi. Neveste s Hrvaškega so v Belo krajino prinesle svoje običaje, svojo jezikovno normo in lastno kulturo, ki je ohranjevala in poživila kulturo belokranjskih Srbov. Hkrati je na vse skupaj vplivalo slovensko okolje, družbene spremembe po vojni, izseljevanje in mešani zakoni. Po vojni so na kulturno in jezikovno zavest belokranjskih Srbov močno vplivali še mediji,

⁷ Filipović, kakor op. 1.

zlasti radio in kasneje še televizija. Proti pričakovanjem to niso bili slovenski mediji, ampak hrvaški, predvsem zagrebška RTV. Informatorji so zatrjevali, da zaradi jezikovne bližine oz. sorodnosti. Vse to je vplivalo na živo, pogovorno govorico belokranjskih Srbov. Mediji pa še niso vplivali na belokranjske srbskohrvaške ljudske pesmi, vsaj v jezikovnem pogledu ne. To je pravzaprav nelogično, saj opažamo, kako mediji spreminjajo okus in modo poslušalcev in se ti ravnaajo po medijskem kulturnem diktatu. Sodobni čas in medijski vpliv je še kako močno zaznati med belokranjskimi Srbi, kar je vidno zlasti pri mladih. Mladi so večinoma opustili ljudske pesmi, kar velja za slovensko kot srbsko populacijo. Večino pesmi smo posneli pri srednji ali starejši generaciji, ki je še navezana na tradicijo. To pa prenaša tako, kot jo je po ustni poti sprejela od svojih prednikov, torej brez novodobnih medijskih dodatkov, kar velja tudi za jezik. Če pa so pevci, zlasti srednje generacije, sprejeli v svoj pevski repertoar tudi t. i. narodnozabavne pesmi (oz. novokomponovane) ali mlajše in starejše šlagerje so le-te sprejeli v taki jezikovni podobi (sodobni), kot so jo ponudili mediji.

Večina srbskohrvaških pesmi iz Bele krajine je bila zapisana še v 19. stoletju ali v začetku 20. Le pesemsko gradivo belokranjskih Srbov je bilo večinoma posneto v zadnjih tridesetih letih. Primerjava starejših in novih zapisov je pokazala na jezikovne spremembe oz. na dejstvo, da si vsaka doba išče lastno jezikovno podobo, čeprav v njej lahko še prevladujejo tradicionalne ali starejše jezikovne prvine. Zato v ljudskih pesmih belokranjskih Srbov prihaja do mešanja starejših leksikalnih, glasoslovnih in semantičnih elementov z novimi, toda ne z najnovejšimi, čeprav jih živa govorica že pozna.

Čeprav je živa govorica belokranjskih Srbov štokavščina ekavskega izgovora, pa njihove pesmi kažejo nedoslednost oz. mešanico dialektov in v njih odkrivamo lahko še čakavske in kajkavske prvine in mešanico različnih izgovornih možnosti. Naj za primer služi še ena pesem iz srbskega Marindola, kjer se je štokavščina pomešala s čakavščino in kajkavščino:

Zakaj ti si roda velikega ...
Nisi vadna ni suncu ni misecu
Nit danici, ko ravno izhaja.⁸

Čakavsko-kajkavska mešanica s štokavščino se pojavlja večkrat:

Gledala ga s prozora divojka.
Kaj me gledaš na oblok devojka,
Što me gledaš s prozora djevojka?

Še primer kajkavsko-štokavskega prepletanja:

Pastirče mlado i milo,
kaj si se tako stužilo?
Što ti je lice uvelo,
al ti je stado nestalo?

⁸ Vsi pesemski primeri so vzeti iz knjige Uskoška pesemska dediščina Bele krajine, Ljubljana 1996. Tam sta pri vsaki pesmi navedena vir in morebitna signatura GNI, kar tu izpuščam.

Pri domnevno kajkavskih prvinah je včasih težko ločiti, kdaj gre v resnici za kajkavske vplive in kdaj za slovenizme v hrvaškem besedilu. Vsaj za hrvaške pesmi, ki so jih večinoma ohranili slovenski pevci, velja, da ne gre za kajkavščino, ampak za slovenščino, kar ne velja le za vprašalnico *kaj*, ampak tudi za leksiko in tudi za ekavski izgovor. Določen problem predstavljajo tudi jekavizmi, saj tudi pri njih ni vedno jasno, ali gre za njihov prevzem skupaj s pesmijo ali gre za krajšavo ijekavskih oblik. Če gre za pesmi, ki so v Belo krajino prišle iz Bosne, gre največkrat tudi za ohranjanje jekavščine, čeprav je tudi ta nedosledna. Drugače pa je pri slovenskih pevcih, saj so ti velik del hrvaških pesmi sprejeli v ijekavščini, ki je slovenskemu jeziku težka, če že ne tuja. Zato so jo naši pevci največkrat preoblikovali v, Slovincem lastno ekavščino, nekateri pevci pa tudi v jekavščino. V pogovornem jeziku karlovškega Pokolpja in zagrebške okolice se pogosto dogajajo krajšave ijekavščine v jekavščino, zato je možno, da so jekavske oblike prišle v Belo krajino že s prevzetimi pesmimi.

Vsaj za starejše zapise belokranjskih pesmi obstaja dvom, kdaj gre za vpliv stare čakavščine karlovškega Pokolpja in kdaj za novo čakavščino, ki so jo prinesle primorske pesmi. Bolj kot v leksiki so se čakavski elementi ohranili v glasoslovju oz. v premeni e in ije v i (divojka, lipa divojčica itd.). Čakavizmi predstavljajo manjšino v srbskohrvaških pesmih Bele krajine in bi se jih dalo kar naštet: prelipa Jelina divojka; za istrijansku virnu ljubu svoju; malo vrime; politila tica; lipo zapivala in lipo zakantala; dite moje drago; lipi zlati; škudi; su furile itd. Čakavizmi se pojavljajo le v starejših zapisih. Nič več jih ni zaslediti v pesmih, posnetih po drugi vojni. Stanje je nekoliko drugačno v nekaterih vaseh nad Kostanjevico na Krki (Ošterc), na obronkih Gorjancev. Znano je, da so bili zlasti v Ošterc v 18. stoletju kazensko priseljeni Uskoki iz Senja in okolice. Njihovi današnji potomci Slovenci so v svojem dialektu še ohranili sledi hrvaške čakavščine:

Ča sam rekal, rekal sam,
to je po oštrsko.

V starejšem belokranjskem gradivu pa najdemo še:

Mila moja mačica,
Ča se tako plačeš?

In:

Nad njim zibajoč kantala ...

Že starejše čakavske pesmi oz. zapisi kažejo, da se v srbski ali slovenski interpretaciji menjajo ikavske oblike z ekavskimi:

Lipe moje bele hiše ...
Ljubil je na veru divojku

Sveti meni jasna misečina,
Iz večera do beloga dankana.

Tovrstno mešanje je bilo največkrat rezultat prehoda pesmi iz enega v drugo jezikovno okolje. Nema lokrat pa so bili za nedoslednosti krivi zapisovalci (Slovenci), ki na

glasovne razlike niso bili pozorni ali pa so ikavske in ijekavske oblike kar slovenili in jih torej zapisovali z glasom e. Obratno pa je Stanko Vraz že poslovenjene hrvaške pesmi prelival nazaj v hrvaščino in jih je kroatiziral tudi na mestih, ki so jih pevci peli slovensko, bodisi da so uporabljali slovenske besede in ekavski govor. Vraz je gradivo jezikovno »poenotil«, novejše pesmi pa kažejo, da take enotnosti ne poznajo, ampak da lahko ob čistih ikavskih oblikah enakovredno stojijo ekavske:

... i divojkam cvet rumeni ...
 Lipe moje košenice,
 po vas rastu fijolice
 ... lipe moje bele hiše

Še nekaj primerov prepletanja ikavskega in ekavskega govora:

Danica je misece ženila,
 lipe mu je svate sabirala
 Miloga Boga i Mariju ...

... on je ljubil na veru divojku ...

Divojčica rublje prala:
 Dobro jutro, devojčica.

Še bolj pogosta so prepletanja ijekavščine in ekavščine, ali pa slednja v veliko primerih sploh izpodriva ijekavske oblike. Popolnoma vsakdanja je kombinacija:

I u selu lijepa devojka.

Pri starejših srbskih informatorjih smo lahko slišali še skrajno vzhodno obliko devojka. A o tem kasneje. V eni sami pesmi je možnih več izgovornih oblik:

... bijeli list papira ...
 ... divojačke kletve ...
 ... niti vere nit poštenja ...
 ... ne ljubi na vjeru devojke ...

V različnih pesemskih variantah enega kraja ali celo v eni sami varianti lahko sobivajo vse pogovorne oblike:

... pod njem mi sjedi cura malena ...
 ... mi malena lijepo pjevala ...

Pjevaj mi, pjevaj, sokole,
 ko što si sinoč pevao ...

Mjesečino, oj mjesečino, ...
 u selu mi je devojka ...

Bledi mesec nebo obasjava ...
 ... kad je mjeseć nebom zaplovio ...

... ljubil bodem Milico divojko ...
 lepa roža, ljuba moja ima
 ... za djevojku mladu.

Za prevladujoč ekavski izgovor hrvaških ijekavskih pesmi so poskrbeli slovenski pevci, ki so hrvaške pesmi ohranili. Te so ohranili predvsem tisti kraji, ki so bili v 16. stoletju naseljeni s hrvaškimi begunci. Ti so se kasneje sicer asimilirali in danes se prebivalci štejejo k Slovincem in ti najlažje sprejemajo hrvaško tradicijo in jo ohranjajo. Ostali, od nekdanj slovenski kraji srbskohrvaško pesemsko dediščino sicer poznajo, vendar ne vključujejo v svoj pevski repertoar, ker jo čutijo kot nedomačo, kot tujo. Slovenski kraji uskoškega porekla enakovredno sprejemajo slovensko in hrvaško tradicijo in se z obema lahko identificirajo.

Kljub daljšemu časovnemu obdobju, odkar srbska ali hrvaška pesem živi v Sloveniji in kljub manjši ali večji slovenizaciji privzete pesmi vendarle ohranjajo vsaj še manjše prvine, po katerih lahko razpoznamo hrvaško ali bosansko področje, od koder je pesem prišla v Belo krajino. Iz bližnjega čakavskega dialekta so belokranjske pesmi sprejele spremeno glasu a v o: staza – stoza, platila – plotila itd.

Samo v pesmih srbskih krajev pa se pojavlja glas đ za srbskohrvaški d: ded, devojka, mladan, nedelja. Gre za značilen pojav zahodnočrnogorskih in vzhodnohercegovskih govorov. Po navedbah srbskih informatorjev so glas đ belokranjski Srbi uporabljali v živem jeziku vse do druge vojne, danes pa se sliši le še pri posameznem starejšem prebivalcu. Dalj časa se je ta glas ohranil v ljudski pesmi.

Zaradi različnih dialektalnih markiranosti srbskohrvaškega jezika v Beli krajini, ne presenečajo dvojnice kot tiha – tija, suho – suo, hladna – ladna ali kava – kafa, kavana – kafana ali otjeran – otčeran. Poleg tega pa v belokranjski srbščini niso redke slovenske in kajkavske posebnosti, npr. praf za prav in oblika Turki za srbsko Turci.

Belokranjska srbska skupnost je vseskozi ohranjala stike z Bosno oz. tamkajšnjimi Srbi. Ti stiki sicer niso bili tako intenzivni in živi kot z Liko, Kordunom in Banijo na Hrvaškem, a so pesmi iz Bosne vseeno našle svoj prostor med belokranjskimi Srbi. Logično je, da imajo bosanske pesmi nekaj svojih jezikovnih posebnosti, ki so se v novem, belokranjskem okolju lahko ohranile vsaj delno. Mednje sodijo redki balkanski turcizmi: dilber – ljubi, pendžer – okno, alem kamen – dragi kamen diamant, duhan – tobak, delija – junak, čik – ven, dogat – konj, beklja – pijanec, tarabe – plot, ograja, mehana – krčma, kapija – vrata. Čim starejša je pesem oz. čim dalj je živela v Beli krajini, redkejši so turcizmi ali pa jih sploh ni. Večina bosanskih pesmi je po direktni poti prišla v Belo krajino šele med obema vojnoma in so jih od tam prinesli belokranjski Srbi, ki so v Bosni služili vojsko. Poleg turcizmov pa smo odkrili še nekaj italianizmov, ki pripadajo čakavski pesemski dediščini hrvaškega Primorja.

Jezikovni vplivi, ki jih je belokranjska srbščina sprejela iz sosednjih hrvaških dialektov, so dokazani. Možno jih je spremljati in zaslediti v pesmih. Bolj nedokazljive so teze o ostankih vzhodnohercegovskega govora v današnjem jeziku belokranjskih Srbov. Koliko teh arhaizmov je jezik ohranil, če jih sploh je? Zdi se, da so Filipovičeve teze o arhaizmih napihnjene in precenjene, saj mi lastne raziskave niso potrdile njegovih navedb. Kjer je Filipović videl vzhodnohercegovske arhaizme, se mi zdi, da gre za dokazane slovenizme oz. za vpliv slovenščine. Filipović⁹ namreč trdi, da je pojav

⁹ Filipović, kakor op. 1, str. 168–178.

opuščanja zadnjega o-ja v besedi prinesen v Belo krajino iz prvotne domovine pribegov, iz Črne gore in Hercegovine. Belokranjski Srbi n.pr. rečejo zna namesto *znao*, da namesto *dao*, o čemer je bilo že pisano.¹⁰ Vprašanje pa je, če gre res za ostanek hercegovskega govora, ki naj bi se do danes ohranil v Beli krajini, ali pa gre lahko za bolj preprosto razlago, namreč, da gre za slovenski vpliv oz. za slovensko obliko, ki se zdi bolj verjetna. Filipoviću je prastari ostanek tudi zanikani genitiv v belokranjski srbščini. Namesto pravilne srbske konstrukcije – Ne slavu tamo božič, v Beli krajini pravijo – Ne slavu tamo božiča. Sam v tem vidim vpliv slovenščine. Povedati je treba, da Filipovič slovenščine ni razumel, zato je v nekaterih sloveniziranih videl stare hercegovske ostaline. Stara ali pa vsaj nerazumljiva mu je bojansko-marindolska oblika -un- in -una- za on in ona, ker je ni znal povezati s slovenskimi dialektičnimi oblikami. Prav tako ni znal s slovenščino povezati srbskega belokranjskega izgovora katoliki in Turki, medtem ko je v srbščini sklanjatev – katolici in Turci. Skrivnostni in stari sta mu tudi narečni besedi pol in potlje, ki jih belokranjski Srbi uporabljajo namesto srbske besede posle. Za arhaizem šteje Filipovič še nerazširjeno osnovo samostalnikov moškega spola, kjer gre spet za vpliv slovenščine: panji – namesto panjevi, hrasti – namesto hrastovi, svati – namesto svatovi itd. Ko sem sam raziskoval te pojave, so mi starejši informatorji rekli, da pravilne srbske oblike večinoma poznajo, saj so se knjižne srbščine učili v šoli, njihov govor oz. dialekt pa takšnih srbijanskih oblik ne pozna. Belokranjski Srbi se sami zavedajo, da njihov jezik ni čisto tak kot v Srbiji in da se razlikuje tudi od jezika hrvaških in bosanskih Srbov. Sami zase pravijo, da so poseben jezikovni otok znotraj srbskega jezika in kulture.

Filipovičev članek omenjam zato, ker je doživel precejšen odmev v Bosni in v Srbiji. Temu odmevu so največ botrovali avtorjeve »ugovitve« o starem, arhaičnem jeziku belokranjskih Srbov in njegovi kontinuiteti. Kontinuiteta srbstva ni sporna. Popolnoma zgrešena pa je teza o jeziku samem, ki naj bi bil v svojem jedru še vedno najčistejši srbski govor. Prav pričujoči prispevek in pesemski primeri v njem dokazujejo nasprotno: da gre v primeru belokranjskih Srbov za jezik, ki nima le srbskih prvin, ampak že toliko hrvaških, da ga mirno lahko imenujemo – srbskohrvaški. Nekoliko večjo jezikovno enotnost s približevanjem srbskemu idiomu kažejo le najnovejše ljudske pesmi iz Bojanecv in Marindola, kjer pa je norma še vedno velikokrat kršena, tako da pogovorni in pesniški jezik enakovredno vključujeta še elemente iz različnih hrvaških narečij.

V srbski folkloristiki obstaja še druga, prav tako radikalna teorija o belokranjskih Srbih, katere zagovornik je bil beograjski folklorist Dušan Nedeljković. Ta je nekoč namreč izjavil,¹¹ da so belokranjski Srbi s svojim jezikom in tudi s kulturo že tako oddaljeni od matičnih Srbov, da jih lahko štejemo že za poseben etnos. Ker pa še čutijo neke vezi s srbstvom (zgodovinske, kulturne, predvsem pa verske), bi jih zato lahko opredelili kot etnični substrat. Vendar belokranjske srbske skupnosti ne moremo zožiti le na »etnični substrat«, saj gre za etnos, ki je zaradi zgodovinskih okoliščin ustvaril svojo kulturno, jezikovno in etnološko različico srbstva, v katero je sprejel prvine duhovne in socialne kulture hrvaških in deloma še bosanskih Hrvatov. O velikanskem slovenskem deležu tu ne govorimo.

¹⁰ Marinka Dražumerič, Marko Terseglav, Prispevek k preučevanju Srbov v Beli krajini. *Traditiones* 16, Ljubljana 1986, str. 212.

¹¹ Kakor op 10, str. 214.

Zaključek

Analiza je zajela okrog štiristo belokranjskih ljudskih pesmi hrvaškega in srbskega izvora. Primerjava gradiva je pokazala, da je pretežni del pesmi znan tako Hrvatom kot Srbom. Pesmi, ki so iz drugih krajev Balkana prišle v Belo krajino, so se vsebinsko in jezikovno tu modificirale, a ne tako, da ne bi izgubile vsaj nekaterih jezikovnih posebnosti krajev, od koder so prišle. Tako so pesmi ohranile jezikovne posebnosti nekaterih hrvaških in bosanskih pokrajin in njihovih narečij. Ti vplivi so bili v različnih časovnih obdobjih različni, nikoli pa niso prevladali zgolj eni sami, npr. zgolj hrvaški ali zgolj srbski. V belokranjskih pesemskih variantah gre za relativno enakomerno porazdelitev različnih jezikovnih vplivov oz. področij, čeprav je čutiti poudarek na »originalu« oz. v jezikovnem stanju pokrajine, ki je Beli krajini posredovala določeno pesem. Zaradi soseščine v Beli krajini sicer prevladujejo prevzete hrvaške pesmi, ki pa jezikovno niso ostale zgolj hrvaške, še posebej ne, če so jih v svoj repertoar sprejeli belokranjski Srbi. Je pa tudi obratno: srbske pesmi niso več zgolj srbske, saj vsebujejo precejšen delež hrvaških jezikovnih prvin, različnih hrvaških narečij. Pesmi združujejo oba jezika v skupno srbohrvaščino, ki je tudi pogovorni jezik belokranjskih Srbov.

Celota vsega zapisanega hrvaškega in srbskega gradiva iz Bele krajine pokaže, da vsebuje prvine kajkavskega, čakavskega in štokavskega govora z vsemi izgovornimi možnostmi: ekavščino, ijekavščino, jekavščino in ikavščino. Zajema širok prostor od najzahodnejšega hrvaškega do jugovzhodnega srbskega dialekta. Seveda nikoli ne gre za čiste oblike, da bi npr. ena pesem vsebovala zgolj prvine enega narečja, ampak pesem prinaša več med seboj mešanih jezikovnih pojavov. Tak mešan govor predstavlja belokranjskim Srbom edino znano in pravilno jezikovno normo. Mešanica se kaže še v leksiki, ki jo pesmi kažejo kot srbskohrvaško.

Jezikovna mešanica hrvaškega in srbskega jezika, ki je Murku pomenila nedoslednost in celo napako, se v belokranjskem primeru izkaže za pravilo in živo jezikovno vodilo. Še več. V tej »mešanici« je neka notranja doslednost. Ta pa kaže, da ne gre zgolj za naključnost in spontan »nered«, ampak za dojemanje različnih narečnih danosti hrvaščine in srbsščine kot lastnega jezika svojega okolja, v katerem so različni idiomi združeni v enega samega, ki je postal norma manjšinske skupnosti. Pogovorna norma se seveda ne ujema s pravili hrvaškega in srbskega knjižnega jezika.

Govoriti danes o srbohrvaščini oz. o srbskohrvaškem jeziku najbrž ni več pravilno niti v jezikoslovju še manj v politiki. Je pa dejstvo skupnega jezika popolnoma utemeljeno v folkloristiki, konkretno v pisanju o hrvaških in srbskih pesmih Bele krajine.

Summary

Serbian and Croatian or Serbo-Croatian Folk Songs of Bela krajina?

In former Yugoslavia the languages of Croats and Serbs were termed a uniform Serbo-Croatian language. This term was generally used in politics, in linguistics, and in everyday language. Yet even then some linguists, but also laymen, maintained that the term was not used correctly; due to political reasons this problem has not been solved. After the disintegration of the state of Yugoslavia, with Serbs and Croats living in their own countries and using their own literary languages, this problem has been re-opened.

In his book *Uskoška pesemska dediščina Bele krajine* (Song Heritage of the Uskoki in Bela krajina, 1996) the author wrote about Croatian and Serbian songs of Bela krajina. I termed the

language in these songs Serbo-Croatian, but linguists quickly reacted and were of the opinion that this term was linguistically inadequate.

In his article the author wishes to respond to these linguistic warnings and insists upon the term Serbo-Croatian language when Croatian and Serbian folk songs from Bela krajina are concerned. An analysis of these songs namely reveals that the language in these songs does not follow only one, be it Croatian or Serbian, language norm, but equally includes both languages and their dialects. The Serbian minority living in Bela krajina incorporated in their language and oral literature elements of the neighboring Croatian dialects - the kajkavski, the štokavski and the čakavski - as well as linguistic elements of Croatian and Bosnian Serbs. It is namely from Croatia, partly also from Bosnia, that these songs spread among the Serbs of Bela krajina. It is true that their language and contents became somewhat modified and were adapted to the language of the Bela krajina Serbs, but at the same time they managed to preserve linguistic elements of the areas in which these songs originated. The author analyzed 400 Serbian and Croatian songs in Bela krajina with which he wished to prove the mixing of languages and dialects. Even though the Serbs from Bela krajina use the štokavski dialect with the so-called ekavski pronunciation, their songs also contain the so-called ijekavski, jekavski and ikavski pronunciations. There are also elements of the kajkavski and čakavski dialects in the vocabulary and linguistics of the language spoken by the Serbs in Bela krajina. The author therefore ascertains that the language of these songs is not pure or uniform, it is neither consistently Serbian nor Croatian, but a mixture of both, containing different shades of their dialects. Because of this the most appropriate term for these songs remains Serbo-Croatian songs; it is also the only accurate one since it contains elements ranging from the westernmost Croatian to the southeasternmost Serbian dialects. While linguists view such a mixture as a mistake folklorists, on the other hand, view it as a linguistically logical development of a given area, especially in the areas with a very linguistically and ethnically mixed population. What is especially interesting is that the Serbs of Bela krajina know the Serbian literary norm very well - especially their older generation was still taught Serbian at school - but nevertheless also use Croatian forms which they equally perceive their own and therefore linguistically entirely correct.